

1. Захарова Л. Д. *Идеографическая модель терминосистемы // Когнитивная лингвистика конца XX века. Материалы Международ. науч. конф. 7–9 окт. 1997г. – Минск, 1997. – Ч. 1. – С. 123–124.*
2. Онуфрієнко Г. С. *Українська наукова мова у термінологічному вимірі і в контексті вимог Болонського процесу // Зб. наук. пр. НДІУ. – 2006. – Т. X. – С. 178.*
3. Онуфрієнко Г. С. *Французькі запозичення в юридичній термінології східнослов'янських мов: парадигматичний і синтагматичний аспекти // Мовознавство. – 1998. – № 4–5. – С. 61.*
4. Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. *Українське термінознавство. – Львів: Світ, 1994. – С. 193.*
5. Симоненко Л. О. *Національні та інтернаціональні компоненти в сучасних терміносистемах. – К., 1993. – С. 159.*

УДК 811.161.2:72.04

Мар'янюк Яніна

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ПОХОДЖЕННЯ НАЗВ ОРНАМЕНТІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

© Мар'янюк Я., 2006

У статті розглянуто проблему походження українських назв орнаментів, які входять до складу термінології дизайну. Підкреслено, що основу даної тематичної групи становлять номінації праслов'янського походження. Не випадково, що на назви орнаментів в українській мові впливали лінгвістичні і позалінгвістичні чинники, зокрема довкілля.

The problem of the origin of the Ukrainian names of design patterns – the part of the design terminology – is examined in this article. It is underlined that the basis of this thematic group is the nominations of proslavonic origin. It is no coincidence that linguistic and nonlinguistic factors influenced on the names of Ukrainian design patterns, for instance the environment.

У ХХ ст. багато провідних вчених займалися вивченням таких феноменів, як «термін» і «термінологія» (І. Верхратський, В. П. Даниленко, А. Н. Суперанська, Т. І. Панько, Л. В. Крижанівська, Л. О. Симоненко, Т. Р. Кияк, Н. М. Непійвода, Т. С. Пристайко, А. С. Д'яков, З. Б. Куделько). Відповідність слова поняттю і структура номінативної одиниці брали до уваги науковці, характеризуючи термін як спеціальне слово. Термін повинен нести в собі «дух мови», бути коротким і вмотивованим, без наявності синонімів. На думку дослідників, створюючи термін, треба мати на увазі не лише науку, а й освіту; термінологія має бути всеукраїнською і повинна поєднувати елементи власне національного і міжнародного [1; 2; 3; 4].

Предметом нашого дослідження є тематична група назв орнаменту (9%), яка входить до термінології дизайну (ТД). Її формування – це складний і довготривалий процес, тому вона за своїм походженням неоднорідна. В її складі є терміни, утворені від загальноживаних і спеціальних, літературних та діалектних, власних і запозичених слів, за допомогою прямого і опосередкованого запозичення, калькування.

З кінця ХХ ст. й до наших днів відбувається бурхливий розвиток дизайну, як науки взагалі, а звідси і її термінології. Спостерігається проникнення широковживаних термінів у термінології різних галузей, що утруднює віднесення того чи іншого терміна до конкретної термінології. ТД, як і інші термінології, не може обійтися без назв, що функціонують в різних галузях знань [див: СХТ; Тимофієнко; ДУМ]. Не є винятком і назви орнаментів, що являють собою яскраве свідчення

культурної спадкоємності народу. Найбільш яскравий розквіт цього виду мистецтва припадає на першу третину ХХ ст., коли в селянському середовищі значно активізувалися соціокультурні процеси, що почалися в другій половині ХІХ ст.» [5, с. 3]. Адже причини розвитку орнаменту залежні від захоплення народу до яскравого оформлення побуту.

Внутрішньомовні і зовнішньомовні впливи сприяли появі нових назв. Зокрема, художня цінність творів дизайну, система організації їх орнаментально-образної структури значною мірою залежать від природи та технологічних властивостей використовуваних матеріалів. Походження орнаменту пов'язується з билинною «розписаною повалушею», теремами з зображеннями сонця, місяця, зірок і «всієї краси піднебесної» [6, с. 2].

«Селянські настінні розписи, на відміну від класицистичних, створювалися в умовах, коли замовником, художником-автором і майстром-виконавцем у більшості випадків була одна особа. Наближеність життя селян до природи, залежність характеру їх трудової діяльності і взагалі способу життя від річних природних циклів відбилися в одній з особливостей функціонування селянських розписів – їх недовговічності, розрахованості на тимчасове, сезонне існування» [5, с. 18].

В основі образності розписів ряду місцевостей і зон України лежить аграрно-космологічна ідея єдності життя людини і природи, ця ж ідея втілюється у вербальні знаки. Відчуття єдності з природою пробуджувалося і набувало реалізації у назвах орнаменту в певні, «пікові» періоди річного циклу – весняного пробудження, цвітіння рослин та їх плодоношення. Назви використовувалися для позначення різних виробів, які застосовувалися під час календарних свят (наприклад, Великодня, як образу воскресіння, радістю пробудження сил природи, цвітінням як торжеством краси життя).

Вивчення тематичної групи назв орнаментів дозволило виокремити **непохідні слова праслов'янського походження (13%)**. До них належать: зооморфізми (60%) – *павуки* «зооморфний орнаментальний мотив із схематичним зображенням, зведеним до комбінації простих геометричних елементів» з псл. *раокъ «гачок»; *слимак* «рослинний орнаментальний мотив – гілка з листочками, скручена у вигляді слимака» з псл. *slimakъ близьке до гр. «равлик без раковини»; *слимаки* «зооморфний орнаментальний мотив зі схематичним зображенням, зведеним до комбінації простих геометричних елементів» з псл. *slimakъ близьке до гр. «равлик без раковини»; плантоморфізми (20%) – *крини* «орнамент у вигляді геральдичних лілій» з ц.-слав. кринь «лілія»; предметоморфізми (20%) – *стовпи* «орнаментальний мотив, пов'язаний із зображенням архітектурних елементів» з псл. *stьlbъ близьке до «стовп», «одвірок» [Мельничук, ІІІ, с. 93; ІV, с. 250; Трубочев, ІІ, с. 377; Фасмер, ІІ, с. 337; ІІІ, с. 218–219, 672, 765; Преображенский, І, с. 386].

До похідних слів праслов'янського походження належать утворені **суфіксальним способом (28%)** назви: плантоморфізми (36%) – *листочка* «орнаментальний мотив у вигляді еліпсоподібних листочків» з псл. *listъ «листя рослини», «аркуш книги», «лист», «грамота»; *маківки* «рослинний орнаментальний мотив декоративного розпису хат на Поділлі кін.ХІХ – поч.ХХ ст., округлі завершення якого нагадують голівки маку» з псл. *макъ «мак»; *перчикка* «рослинний орнаментальний мотив народного декоративного розпису житла на Поділлі у вигляді перцю» з псл. *ръръгъ; *хмелик* «декоративний хвилястий орнамент» з псл. *chъmelje «хміль»; предметоморфізми (28%) – *гірка* «фігурна деталь у вигляді перекинutoї пірамідки з цегли або каменю (декор воріт, прорізів)» з псл. *gora «гора», «горище», «верхоріччя»; *городки* «орнамент із цегли у вигляді зубчастого зигзагу» з псл. *gordъ «огорожене місце»; *ширинка* «орнаментальний мотив у вигляді сполучених квадратів і трикутників, укладених поперемінно» з стар., русск. ширинка «рушник»; частина тіла людини (18%) – *морицинка* «орнаментальний мотив у вигляді ламаної (морщеної) під гострим кутом лінії» з Др.-рус. сьмърскань «зморшкуватий, поморщений»; *чоловічки* «орнаментальний мотив у вигляді узагальнених зображень людини, які іноді самостійно творили фігурний узор або виступали в поєднанні з рослинними мотивами» з псл. *seloveкъ «людина»; дія (9%) – *бігунець* «форма орнаментальної цегельної кладки у вигляді пояса, що утворює на поверхні стіни ряд трикутних заглиблень, звернених послідовно вгору й униз» з псл. *bezati «бігти, тікати, уникати»; прикмета (9%) – *сосонка* «рослинний орнаментальний мотив, популярний у народних розписах подільського житла кін.ХІХ – поч.ХХ ст.» з І.-е. *kasnos «сірий»

[Трубачев, 2, с. 92, 377; 7, с. 29–30; Фасмер, II, с. 241, 659; III, с. 249, 328, 441, 479, 726; Черных, I, с. 155, 485, 503; II, с. 345].

Суфіксально-префіксальним способом утворилися слова, в основі мотивації яких знаходяться дія або предмет (8%): *завиток* «орнаментальний мотив у вигляді спіралі» з псл. *viti, I ед. *vъjo. I.-с. *uei-: *uoі-: *ui «повертати», «гнути», «згинати»; *порізка* «рельєфний орнамент на архітектурному обломі» з псл. *ureg'- «рвати», «руйнувати»; *обручки* «орнаментальний мотив у вигляді подвійних кілець (обручок), який широко використовується для інкрустації дерев'яних художніх виробів» з псл. *obgось «зап'ясток, браслет, каблучка» [Фасмер, III, с. 108; Черных, I, с. 155; II, с. 107].

Більшість назв (38%) складають **непохідні слова іншомовного походження**. До них належать: предметорфізми (40%) – *буси* «декоративне орнаментальне оформлення валиків» з араб. busr: busra «підроблені перлини, стеклярус»; *кракле* «мережа тонких тріщинок на полив'яній поверхні керамічних виробів. К. створюють для декоративного ефекту, використовуючи невідповідність коефіцієнтів розширення черепка і поливи під час випалювання» з франц. craquele «тріщина»; *лабіринт* «орнаментальний мотив» з франц. laburithe < лат. laburintus < гр. «лабіринт»; *ліра* «орнаментальний мотив у вигляді музикального інструменту» з Др.-рус. лвра < гр. «старогрецький струнний щипковий інструмент»; *монастирі* «орнаментальний мотив архітектурного характеру – схематичне зображення культової споруди» з гр. monasterium > франц. monastere «келія відлюдника»; *рокайль* «крихка, тонко розчленована асиметрична форма раковини, характерний орнамент рококо» з франц. rocaille «дрібний камінь, щєбінь»; плантоморфізми (20%) – *лавр* «орнаментальний мотив» з польс. laur < лат. laurus «лавр»; *лілія* «орнаментальний мотив у вигляді стилізованої квітки лілії. Три її пелюстки зв'язані стрічкою, а внизу закінчуються окремими черешками або трилопатеvim листочком» через нім. Lilie або польс. lilia < лат. lilium < егип. nrt < хам. lili «лілія»; *пальмета* «орнаментальний мотив у вигляді стилізованого віялоподібного листа» з франц. palmette «прикраса у вигляді пальмового листа»; топоніми (13%) – *меандр* «геометричний орнамент античного походження у вигляді ламаної під прямим кутом лінії» з гр. maiandros > лат. maeander > західноєвроп.: нім. Maander, франц. meander «стара назва річки Меандр в Малій Азії»; *ови* «орнаментальний мотив у вигляді яйцеподібних опуклостей, обрамлених валиками, на капітелях і карнизах» з лат. ovum – від назви давньогрецької області Іонія – «яйце»; частина тіла людини (13%) – *букля* «прикраса у вигляді низки кілець з розеткою у центрі» з франц. boucle < лат. bисcula «завиток волосся»; *кольє* «астргал з липними перлинами» з франц. collier < лат. collare < collum «шия»; дія (13%) – *шмуги* «мотив геометричного орнаменту у вигляді смуг» з словен. semigati *sъmig «рухатися хитаючись, накульгувати»; *цезура* «інтервал в орнаменті» з лат. caesura «розтин» [Мельничук, I, с. 293; II, с. 527; III, с. 93, 174, 177, 261, 265, 426; IV, с. 250; Трубачев, II, с. 377; Фасмер, I, с. 240, 252, 443; II, с. 337, 445, 497, 500, 649; III, с. 218–219, 672, 765; Преображенский, I, с. 386, 427, 456, 554; Шанский, I, с. 2, 223–224; II, с. 8, 219, 299; Ушаков, III, с. 1379; IV, с. 1064, 1207; ИОРЯС, с. 20, 4, 176; Зенович, с. 108, 319, 346, 394, 423, 441, 697; Гак В.Г., Ганшина К.А., с. 261, 969].

Асиміляція слів **іншомовного походження** призвела до творення похідних назв (13%). Суфіксальним способом (10%) утворюються слова: прикмета (50%) – *огірочки* «орнаментальний мотив у вигляді видовжених по горизонталі ромбів, з'єднаних між собою гострими кутами» з ср.-гр. 'ауоцрос «огірок» < гр. 'аwrog «незрілий»; *сливочки* «рослинний орнаментальний декоративний мотив розписів народного житла Поділля» з ср. лат. *livos «синюватий», liveo, ere «мати синюватий колір»; частина тіла людини (25%) – *лялечки* «орнаментальний мотив у вигляді узагальненого зображення фігурок людей» з польс. lala, lalka «соромлива людина»; плантоморфізми (25%) – *розетка* «орнаментальний мотив у вигляді круглої квітки з однаковими пелюстками. Як орнамент використовувався з античних часів, у готиці прийняв форму віконної круглої рози» з франц. rosette «розочка», від нього префіксальним способом (3%) утворилось слово *напіврозетки* «орнамент у вигляді половини розкритої квітки» через нім. Rosette або франц. rosette «розочка» < rose [Фасмер, II, с. 120, 632; III, с. 495, 670; Черных I, с. 592; Ушаков, III, с. 1377].

Таким чином, в українських назвах орнаментів спостерігаються елементи праслов'янського й іншомовного походження, утворені різними способами словотворення. У назвах орнаментів опосередковано втілювалася ідея єдності життя людини і природи. У словах, що позначають орнаментальний розпис, спостерігаємо відображений фрагмент картини навколишнього світу.

1. Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. *Українське термінознавство: Підручник*. – Львів: Світ, 1994. – 216 с.
2. Блинова А. *Термин и его мотивированность* // *Терминология и культура речи*. – М., 1984. – С. 28–37.
3. Головин Б. Н. *Термин и слово* // *Термин и слово*. – Горький: Изд-во Горьк. ун-та, 1980. – С. 3–12.
4. Ковалик І. І. *Логіко-лінгвістична проблематика технічної термінології у слов'янських мовах* // *Наукові записки Львів. ун-ту 1969, Сер. філол., вип. 6*: Львів, 1969. – С. 19–22.
5. Найден О. С. *Орнамент українського народного розпису. (АН УРСР. Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського*. – К.: Наук. думка, 1989. – с. 136.
6. Шероцький К. *Очерки по истории декоративного искусства Украины*. – К., Наук. думка, 1914. – 136 с.
7. Тимофієнко В. І. *Нариси всесвітньої історії архітектури. В 4-х т. / За ред. Єжов В.* – К.: КНУБА т. І. Кн. І: *Архітектура стародавнього світу*. – 2000. – 500 с.
8. Запаско Я. П. *Декоративно-ужиткове мистецтво: Словник*. – Львів: Афіша. – Том 1: А–К: Я. П. Запаско, І. В. Голод, В. І. Білик та ін.; В. о. Львів. Акад. мистецтв наук. – досл. сектор. Кафедра історії і теорії мистецтв; Заг. ред. Запаско Я. П. – 2000. – 364 с.
9. Шкаруба Л. М., Спанатій Л. С. *Російсько-український словник художніх термінів: Навчальний посібник для студ. вузів*. – К.: Каравела, 2004. – 320 с.
10. Ничкало С. А. *Мистецтвознавство: Короткий тлумачний словник: Архітектура. Живопис. Скульптура. Графіка. Декоративно-ужиткове мистецтво*. – К.: Либідь, 1999. – 208 с.
11. *Етимологічний словник української мови: У 7 тт. / Редкол. О. С. Мельничук та інші*. – К.: Наук. думка, 1983.
12. Фасмер Макс. *Этимологический словарь русского языка: В 4 т. / Перевод с нем. и доп. О. Н. Трубачева*. – 2-е изд. стер. – М.: Прогресс, 1986.
13. Черных П. Я. *Историко-этимологический словарь современного русского языка: В 2-х тт.: 13560сл.* – 5-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1994.
14. Преображенский А. Г. *Этимологический словарь русского языка. Т 1–2*. М., ГИС, 1959.
15. *Словарь иностранных слов и выражений / Авт.-сост. Е. С. Зенович*. – М.: ООО «Издательство АСТ»: Олімп, 2000. – 784 с.
16. Гак В. Г., Ганшина К. А. *Новый французско-русский словарь*. – М.: Рус. язык, 2002. – 1195 с.